

18 december 2019

nummer 113

Uitgave van de Leido Academy, het thema-netwerk voor LevenLang Leren

Terug en vooruit met de Ad o.a. aan de hand van de nieuwe Strategische Agenda voor het Hoger Onderwijs en Onderzoek

Het laatste nummer van 2019. Dat feit rechtvaardigt het terugkijken op het afgelopen jaar, als het gaat om de wijze waarop de Ad-opleiding zich aan het ontwikkelen is. Hiervoor maken we vooral graag gebruik van een overheidsdocument dat o.a. betrekking heeft op de inrichting van het mbo, en van de Strategische Agenda voor Hoger Onderwijs en Onderzoek (SAHOO) die begin deze maand het licht heeft gezien.

Het gaat om een aantal kleine stukjes, om de groeiende aandacht voor de Ad-opleiding in beeld te brengen. Aan het slot geven we toch vervolgens ook maar een lijstje met zaken die zeker in 2020 aandacht van ons allen gaan vragen dan wel dat het goed zou zijn als betrokkenen hun licht erop laten schijnen. Er is nog steeds geen sprake van een 'alomvattend' strategisch plan voor de verdere invoering van de Ad. Het wordt onderhand hoog tijd om daarvoor het initiatief te nemen. Wie gaat daarvoor op de juiste startknop drukken?

Uiteraard wensen we iedereen goede feestdagen, een ontspannen jaarwisseling en alvast een gelukkig, gezond en spannend 2020 toe.

Eigen plaats verdiend

In de SAHOO vinden we de volgende passage:

Het aantal studenten in associate degree-opleidingen groeit fors. Daarmee is de meerwaarde van dit nieuwe opleidingsniveau (tussen mbo-4 en de hbo-bachelor) definitief bevestigd. De opleidingen voorzien in een vraag op de arbeidsmarkt en versterken de doorstroom van mbo naar hbo. Verdergaande samenwerking tussen hogescholen en mbo-instellingen op het gebied van de associate degree-opleiding kan bijdragen aan de versterking ervan.

Meerwaarde, definitief bevestigd, voorzien in een vraag, versterken... mooie woorden over wat de Ad-opleiding ons land tot nu toe heeft gebracht. De hierin verpakte oproep om deze weg verder in te slaan, vooral als het gaat om de doorloop van mbo naar de Ad, zal zeker niet aan dovemans oren zijn gericht, gezien het citaat in het volgende stukje.

Compensatie dalende instroom in hbo

Uiteraard staat de SAHOO vol met cijfers en tabellen, nodig om constatering te onderbouwen. Een interessante inschatting door OCW is dat men in de komende 5 jaren een duidelijke krimp voorziet in de instroom bij het hbo. Maar... een corrigerende factor blijkt nu de Ad te zijn:

Komende periode zowel krimp als groei in het hoger onderwijs

Bij onveranderd beleid daalt het aantal hbo-studenten tot 2024 met 9%. Dat komt door demografische krimp, verminderde instroom vanuit het mbo en een blijvend lage vwo-instroom. Hierbij kunnen grote regionale verschillen optreden. Het afgelopen jaar was de krimp in het hbo wel minder groot dan verwacht door de toestroom van studenten voor de associate degree-opleiding.

Het kan dus best zomaar zijn dat de instroom in de Bachelor daalt met zo'n 9%, maar dat het voor het gehele hbo gaat om een lager percentage door de groei bij de Ad.

Nu kan het tevens zo zijn dat er tegelijkertijd een verschuiving in de instroom van de Bachelor naar de Ad gaat plaatsvinden. Zeker de mbo'ers zullen de weg naar de Ad steeds meer gaan vinden (en waarderen), terwijl ook het aandeel havisten stijgt. Omdat een deel van de Ad-gediplomeerden aan het werk gaat, kan dit ook allemaal stevige gevolgen hebben voor het aantal ingeschreven en bekostigde studenten¹. Werk aan de winkel derhalve voor OCW (en bepaalde hogescholen die sterk op de Ad inzetten).

Varianten Ad-opleidingen

Het aardige is dat de Ad in korte tijd een plek heeft gekregen in alle sectoren en, nog belangrijker, alle varianten.

Hoewel absoluut in omvang nog bescheiden, stijgt het aantal associate degree studenten snel. Ruim de helft volgt de opleiding in voltijd, daarnaast doet ruim een derde de associate degree in deeltijd en een beperkte groep volgt een duale variant.

Duaal kent dus een beperkt aandeel in het Ad-aanbod. Maar dat geldt ook voor de situatie bij de bacheloropleidingen. Het is een lastig concept. Gelukkig dat dit in de plannen van de overheid voor de komende jaren wordt onderkend. Als er een goede analyse van de duale vormgeving zou gaan plaatsvinden kunnen de uitkomsten ervan in het algemeen een bijdrage leveren aan de mogelijkheden om werken en leren te combineren.

Misschien kunnen er andere duale vormen worden ontwikkeld, zoals een aantal PamflAd's geleden is gemeld met betrekking tot de zgn. 'higher apprenticeships', sterker dan nu gebaseerd op de werkplek en de daaraan gekoppelde functies en beroepen. Er zou met de Ad zonder meer een aantal projecten kunnen worden opgestart, mede een basis vormend voor een duale aanpak in het algemeen.

Sterkere focus op doorstroom in mbo-kwalificaties

De overheid heeft het initiatief genomen voor het steviger in de wet verankeren van de doorstroom mbo-hbo. Deze route wordt explicieter opgenomen in de doelstelling van het mbo. Het was al het geval, maar de overheid wil een en ander sterker benadrukken, ook richting de studenten.

Maar in samenhang daarmee wordt nu ook genoemd (in het wetsvoorstel op dit punt) dat er Ad-opleidingen zijn. Dat lijkt geen toeval, wetende dat de mbo'ers de belangrijkste doelgroep van de Ad vormen.

Het is algemeen bekend dat het beroepsonderwijs niet alleen eindonderwijs is. Het diploma mbo-4 niveau (middenkader- en specialistenopleiding), en in theorie ook mbo-3 (vakopleiding) voor zover de Minister van OCW daartoe opleidingen aanwijst, geeft toegang tot het hbo ingevolge artikel 7.24, derde lid, van de WHW. Het hbo omvat ingevolge artikel 7.3a, tweede lid, WHW sinds kort naast de bachelor- en masteropleidingen ook associate degree-opleidingen. Met de wijziging van artikel 1.2.1 wordt nu verduidelijkt dat het mbo in de kwalificatie van studenten tevens rekening dient te houden met de doorlopende leerlijn naar vervolgonderwijs. Dit betekent dat ook de verschillende niveaus van beroepsonderwijs zoveel mogelijk op elkaar behoren aan te sluiten, zodat er ook binnen het beroepsonderwijs zelf sprake is van een doorlopende leerlijn.

Op een andere plek in de toelichting op de ontwerp-wet staat hetzelfde nog een keer, maar dan in wat andere bewoordingen.

Daarmee bevat artikel 1.2.1, tweede lid, van de WEB werkelijk een drievoudige kwalificatieplicht voor de mbo-instellingen. Studenten mbo moeten in de eerste plaats worden opgeleid tot vakmensen die zowel theoretisch als praktisch worden voorbereid op de uitoefening van het beroep. Daarnaast worden studenten mbo door hun beroepsopleiding gevormd als mens, mede gericht op het kunnen functioneren als burger in de Nederlandse samenleving.

---

¹ Tijdens de presentatie van de SAHOO in Utrecht, op 2 december, kwam ook het aandeel van de deeltijdse studenten ter sprake. De voorzitter van het ISO (studentenorganisatie) liet zich ontglippen dat ze hoopte dat het aantal deeltijders de komende jaren niet sterk gaat stijgen. De reden daarvoor is dat daarmee het budget van de overheid (mede neergelegd in de meerjarenplanning) per student lager zou worden. Er is, zo wordt dus aangegeven, al veel te weinig geld beschikbaar en zo kan de spoeling alleen nog maar dunner worden... aldus de studenten.

Ten derde, en dat wordt verduidelijkt door de onderhavige toevoeging, dienen studenten mbo te worden voorbereid op vervolgonderwijs. Dat kan zijn beroepsonderwijs van een hoger niveau, en voor beroepsopleidingen van het vierde niveau (middenkader- en specialistenopleiding) de start van een opleiding hoger onderwijs. Dit laatste kan dus zowel een associate degree-opleiding als een hbo-bacheloropleiding zijn in de zin van de WHW.

Dat er nog veel meer ruimte voor de Ad-opleidingen is, zou kunnen worden afgeleid uit het feit dat het in ons land bij de hoger opgeleiden vooral gaat om het hebben van een bachelordiploma. In veel andere landen worden opleidingen op niveau 5 veelal tot het hoger onderwijs gerekend (net als bij ons) en dan stijgt het percentage hoger opgeleiden behoorlijk.

Nederland heeft relatief veel studenten met een bacheloropleiding, terwijl het aantal studenten in associate degree-opleidingen, masteropleidingen en doctoraten (relatief) achterblijft.

Misschien wordt door de sterke groei bij de instroom voor de Ad-opleidingen in de komende jaren bereikt dat veel studenten die best wat in hun mars hebben maar op voorhand toch een grote kans hebben om in de bachelor uit te vallen, eerst een Ad willen behalen. Daarmee stijgt Nederland in de ranking van landen met betrekking tot het percentage hoger opgeleiden (want uitvallers, ook nog na het eerste jaar in een Bachelor, tellen op geen enkele wijze mee in de statistieken).

Mkb-Route (dual) nieuw leven inblazen – ook met de Ad

Een interessante passage in de Strategische Agenda betreft de aanzet tot het opnieuw invoeren van de zgn. mkb-route. Er staat evenwel alleen ter toelichting dat het gaat om het 'praktijkleren'. Dat kan dus alle kanten opgaan. Daarom hier ter oprissing een korte schets van wat onder de mkb-route toentertijd werd verstaan.

- Het gaat een duale variant van de opleiding.
- Het eerste deel van de opleiding is voltijds ingericht, om een duidelijke basis te scheppen voor de werkzaamheden erna.
- Het tweede deel van de opleiding wordt dual vormgegeven, maar dan uitgesmeerd over één of twee jaren meer dan nominaal, om meer ruimte qua tijd te hebben voor de reguliere werkzaamheden (naast het werk dat in dienst staat van de duale opleiding).

Deze opzet was zo'n 15 jaren geleden nodig, om 'groenpluk' te voorkomen. Er was een grote vraag naar bepaalde groepen hbo'ers. Als ze in het derde jaar op stage gingen, bleven ze 'hangen' zonder de studie af te maken in de nominale tijd. Later was deze 'beschermde vorm' veel minder nodig en verdween de mkb-route uit beeld. Ook sluiten de formele regelingen hier niet bij aan, voor de bekostiging en bijv. de periode voor het kunnen lenen.

Het lijkt erop dat de vernieuwde mkb-route eenzelfde insteek zal kennen. Bij een Ad betekent het dat het eerste jaar voltijds is en het tweede jaar dual, werkend leren in een nog nader vast te stellen format. Dat kan bijvoorbeeld 3 dagen werken en 2 dagen onderwijs zijn (in verschillende vormen).

Samen met het ministerie van EZK en VNO NCW/MKB-Nederland wordt gewerkt aan 'de mkb-route in het hbo', als onderdeel van de MKB-actieplan van het ministerie van EZK. Dit initiatief komt voort uit de groeiende behoefte aan hbo'ers in het MKB en is gericht op zowel studenten als MKB-werknemers. Inzet is opleidingstrajecten te realiseren waarbij praktijkleren de basis vormt van de opleidingen. Het gaat hierbij om zowel opleidingen associate degree als bacheloropleidingen, gericht op meerdere sectoren.

Op dit moment vinden gesprekken plaats met hogescholen en brancheorganisaties. Inzet is te starten met de opleidingstrajecten in de mkb-route per 2020/2021. In de voorbereiding worden afspraken gemaakt over bijvoorbeeld:

- de integratie van onderzoek in de opleidingen, gericht op innovaties van en in de beroepspraktijk;
- het verbinden van regionale aanpak (hogescholen en MKB) en landelijke aanpak (brancheorganisaties en ministeries);
- taak- en rolverdeling tussen opleidingen, werkgevers en brancheorganisaties;
- het vergroten van de bekendheid van MKB-bedrijven bij studenten die vanuit het VO zijn ingestroomd in het hbo.

Brancheorganisaties hebben aangegeven bereid te zijn te investeren in professionalisering van praktijkbegeleiders, zodat hbo-studenten adequaat begeleid worden bij het praktijkleren. Ook is men bereid zich in te zetten voor de totstandkoming van subsidies en regelingen van O&O-fondsen waar werkgevers en werknemers aanspraak op kunnen maken, als tegemoetkoming in de kosten voor deelname aan deze hbo-opleidingen.

Intussen is een aantal hogescholen onder leiding van VNO NCW/MKB-Nederland aan de slag gegaan om het format verder te ontwikkelen. Nieuw is dus wel dat niet OCW maar EZ zorgt voor het budget om deze route nieuw leven in te blazen.

Wat vraagt om aandacht in 2020...

De Ad kennen we sinds 2006, al werd de verankering ervan pas echt goed in 2013 in gang gezet. De eerste 'Professional Associate Colleges' staken de kop op. In 2018 werd de status van opleiding aan de Ad gehangen. De groei zit er behoorlijk in. Dat is een goede ontwikkeling, ook voor de positionering ervan in het hoger onderwijs.

Hier een lijstje met zaken die of aandacht gaan krijgen of zonder meer in beeld moeten verschijnen in het komende jaar – of zodanig zijn dat daarvoor de aanzet wordt gegeven.

Strategie

Het lijkt hoog tijd te worden voor het opstellen van een strategie door de overheid voor de verdere invoering van de Ad als zelfstandige opleiding. Het kenmerken ervan als een prima optie voor mbo'ers en werkenden is niet voldoende. Ook het aangeven dat de Ad een rol kan spelen in het 'levenlang ontwikkelen' is op zich prima, maar dan graag zeggen 'hoe'. De groei is zodanig spectaculair dat een nationale strategie in combinatie met regionale mogelijkheden gerechtvaardigd is. Van onze kant zal het initiatief worden genomen voor een paar sessies, in het komende jaar. Tijdens de 'Tweedaagse van de Beroepskolom' in oktober 2020 wordt vervolgens een aantal zaken uitgewerkt, om op te nemen in een rapportje.

Arbeidsmarktvoorspellingen

Met de invoering van de Ad kunnen bijvoorbeeld havisten en mbo'ers al zo'n vijf jaar na hun profielkeuze resp. start met hun opleiding een hbo-grad in de wacht slepen. Voor de Bachelor is dat een (nominale) periode van zo'n zeven jaren. De voorspellingen voor baanopeningen door het ROA kennen een vijfjarige horizon, passend bij de keuzes in de bovenbouw van het havo en vwo. Er zal, zeker als het aantal Ad'ers zo blijft groeien en er meer Ad-baanopeningen zichtbaar worden, een horizon nodig zijn van drie jaren. Maar tevens moeten de voorspellingen voor de Bachelor een verfijning nodig hebben na die drie jaren. Dat is handig voor Ad'ers die een afweging moeten maken als het gaat om het betreden van de arbeidsmarkt dan wel toch maar de Bachelor behalen om de kansen op relevant werk op niveau te vergroten.

Het is duidelijk dat de 'voorspellingsystemen' een forse aanpassing nodig hebben om hieraan te kunnen voldoen. Het is te hopen dat het ROA daarvoor de ruimte krijgt. Wat daarbij zeker een rol zal spelen is de volgende ontwikkeling:

- Ad'ers bezetten werkplekken die niet meer door Bachelorafgestudeerden (kunnen) worden geclaimd, zoals vroeger (eerdere keuze van werkgevers: mbo'ers aannemen en opscholen of hbo-bachelors onder hun niveau aan het werk zetten).
- Daarmee ontstaat binnen de functiehuizen een eigen niveau, met een specifiek beroepsprofiel.
- Degenen die vervolgens hogerop willen en kunnen, groeien binnen een organisatie naar functies die niet zomaar door afgestudeerde Bachelors zijn in te vullen. Die groep krijgt zicht op andere vormen van 'start'-functies.
- Op den duur zullen er op niveau 6 dus meer gedifferentieerde functies gaan ontstaan, met hun eigen 'aanvliegroute'.
- Het betekent tevens dat degenen die met de Ad doorgroeien naar niveau 6 kunnen opteren voor het doen van certificaten van scholingstrajecten die op NLQF-6 zijn ingeschaald. Dat betekent op die wijze een meer 'functiegerichte opscholing'.
- Maar uiteraard kan het ook gaan om het doen van een aanvullend programma voor de bachelorgraad. Omdat de daarbij behorende functies anders zijn gepositioneerd in het werkveld, is

het zonder meer gerechtvaardigd om daaraan een 'eigen' programma binnen de bacheloropleiding te hangen.

Het is overigens echt uit den boze, nu al en zeker binnen afzienbare tijd, dat Ad'ers moeten aanschuiven bij de derdejaars van de bacheloropleidingen. Daarmee wordt volledig onrecht gedaan aan de zelfstandigheid van de Ad. Ook de weg met een brugprogramma om op hetzelfde punt als de reguliere bachelorstudenten in jaar 3 aan te komen, is op termijn een slecht voorbeeld van het studeerbaar laten zijn van leerroutes in het hoger onderwijs.

Op de Tweedaagse van de Beroepskolom in oktober volgend jaar zal het bovenstaande een van de thema's zijn. Daarmee kan de flexibiliteit van de leerweg mbo-hbo zichtbaar worden gemaakt en kunnen mbo- en hbo-instellingen hun strategie er mede op afstemmen (zie dus de eerdere stukjes in dit nummer).

Terugkeer in het hbo voor een Bachelor

Het zal absoluut nodig zijn om de komende jaren zicht te krijgen op het 'levenlang ontwikkelen'-gedrag van Ad'ers die aan het werk gaan. Daarbij spelen vooral de volgende zaken een rol:

- Hoeveel Ad'ers gaan certificaten behalen (op niveau 6) en zullen vervolgens niet meer opteren voor een Bachelor (en misschien wel een Master, op basis van erkenning van eerder verworven competenties)?
- Hoeveel Ad'ers gaan op den duur een bacheloropleiding volgen (resterend, aangepast programma) en wanneer is dat? Dus is er een patroon zichtbaar te maken als het gaat om het doorstuderen voor een formele graad en hoe dat is (maatwerk of niet)?
- Als er voor een bacheloropleiding wordt gekozen, is dat bij een private hogeschool met alle flexibele mogelijkheden van dien) of bij een bekostigde instelling?
- Kan de overheid op basis hiervan inschatten hoeveel kan worden 'bespaard' als Ad'ers op termijn in de private setting een Bachelor behalen en vervolgens daarmee genoeg nemen? Het betekent namelijk dat mensen een bachelorgraad kunnen behalen met een bekostiging door de overheid van twee jaren (of meer, bij vertraging).
- Kan de overheid ook rekening houden met schommelingen in de instroom bij bekostigde bacheloropleidingen, aangezien werkende Ad'ers op verschillende momenten in de jaren eraan zich voor een Bachelor inschrijven? Zeker als het schoksgewijs gaat gebeuren, moeten hogescholen in hun planning hiermee rekening houden.

Instroom in het hbo en inschrijvingen

Met betrekking tot de instroom in het hbo is in de komende jaren wel een aantal zaken onder de loep te nemen, in combinatie met de effecten op de studentenstromen en de inrichting van de diverse leerwegen.

- Als de Ad-instroom zo blijft stijgen, wat betekent dit voor de instroom in de Bachelor? Zal de Ad zorgen voor 'correcties' in de OCW-voorspellingen tot en met 2024 (zoals nu al gebeurt)? Zal daarbij per hbo-sector worden gekeken wat de ontwikkelingen zijn?
- Als vanuit het mbo steeds meer wordt gekozen voor de Ad, wat betekent dit voor de instroom in de Bachelor als het aandeel havisten sterk stijgt als gevolg daarvan? Zal het karakter van de Bachelor gaan veranderen?
- Zal op termijn het aantal ingeschreven hbo-studenten gaan dalen, aangezien een deel van de Ad'ers gaat werken, het aantal langstudeerders in de bacheloropleidingen daalt en er minder uitval in de bacheloropleidingen gaat plaatsvinden?
- Zal daarmee het aandeel bekostigde studenten in het aantal ingeschreven studenten stijgen (zodat ook de kosten voor langstudeerders intern zullen gaan afnemen)?
- Hoe gaat de overheid anticiperen op de groei van de aantallen deeltijders, als Ad'ers op termijn terugkeren in het bekostigde systeem? Wordt ook rekening gehouden met mensen die daarbij een bacheloropleiding kiezen in een andere hbo-sector, met het recht op wettelijk collegegeld maar met onvoldoende overheidsbekostiging voor het traject dat daarbij wordt gevolgd (bijvoorbeeld twee jaren over, maar de bacheloropleiding vereist drie jaren)?

Uitval en uitloop

Het ligt voor de hand dat hogescholen die beschikken over verwante Ad- en bacheloropleidingen straks door de NVAO nader onder het vergrootglas worden gelegd als het gaat om de uitval en de

uitloop, dus als studenten meer jaren over de bachelorstudie doen dan er nominaal in wettelijke zin voor is uitgetrokken door de overheid.

Een voorbeeld van een dergelijk aspect is dat er nog steeds veel uitvallers in de bacheloropleiding kunnen zijn en ook veel langstudeerders, terwijl het daarmee in de Ad relatief veel beter gaat. De vraag is dan gerechtvaardigd of men wel goed bezig is met de studiekeuzecheck en de andere vormen van informatieverstrekking, en zo ja, hoe men omgaat in het eerste jaar met het studieadvies. Ook kan worden gekeken naar de begeleiding in de eerste fases van beide opleidingen.

Positie PAC's

Er zullen steeds meer situaties gaan ontstaan waarbij het geheel aan Ad-opleidingen bij een hogeschool onder hetzelfde management wordt aangeboden. Dat kan vervolgens leiden tot een eigen onderdeel van de instelling en ook op een eigen locatie. Daarmee zal door de overheid en alle betrokken organisaties gekeken kunnen worden naar de consequenties ervan. Om een paar hiervan te noemen:

- Specifieke invulling van de regionale macro-doelmatigheid
- Samenwerking met het mbo
- Afstemming op het regionale werkveld
- Ontwikkelen van eigenstandige, regionaal getinte resterende programma's voor het verwerven van de Bachelor (net zoiets als met regionale keuzedelen in het mbo)
- Positionering binnen de onderwijskoepels, met een eigen insteek
- Internationalisering van Ad-opleidingen, met een vorm van samenwerking met andere regio's in Europa.

Ad op mbo-locatie

Bij de invoering van de Ad als opleiding was eigenlijk het enige punt dat bij de behandeling in de Kamer een amendement kreeg, de samenwerking met het mbo en dan specifiek het verzorgen van een deel (minder dan de helft of de helft en meer) van de Ad op een mbo-locatie. Er worden echter strikte eisen aan de inbreng vanuit het mbo gesteld, onder regie en verantwoordelijkheid van de hogeschool. Die kunnen vervolgens 'belemmerend' werken, om daadwerkelijk een Ad in formele zin op de mbo-locatie te verzorgen.

Het lijkt daarom een goede zaak als in 2020-2021 hiernaar wordt gekeken, met een doelgericht onderzoek, om te bezien wat de kansen en drempels zijn.

Twee keer Ad doen

De Ad is mede ingevoerd voor een specifieke doelgroep nl. degenen die voldoende hebben aan een Ad-diploma. Verder groeien kan om bepaalde redenen ook niet nodig zijn, gelet op het bedrijf en de branche. Maar een horizontale groei kan juist wel weer van belang zijn, om tot een verbreding van het palet aan competenties te komen. Ook kan het nodig zijn voor het realiseren van cross-overs, voor nieuwe brede functies die zich niet laten vangen in een vorm van doelmatigheid (gelet op de huidige spelregels).

Voor deze doelgroep kan het nodig zijn een tweede Ad te gaan volgen. Maar dat kan nu alleen maar tegen instellingscollegegeld en niet via het betalen van het wettelijk collegegeld - ook niet als men zou afspreken dat als er later toch een Bachelor nodig is, daarvoor dan juist het instellingscollegegeld wordt gefourneerd.

Daarom is een onderzoek onder afgestudeerde Ad'ers nodig, om na te gaan of die behoefte aan twee Ad's er de praktijk ook is.

Tenslotte

Voldoende werk aan de winkel dus. Maar er is ook veel inspiratie op te doen in 2020, zowel nationaal als internationaal. In dat kader een lijstje met activiteiten:

- Annual Conference CHAIN5: 12 en 13 maart, in Tallinn – zie www.chain5.net
- Tweedaagse van de Beroepskolom: 8 en 9 oktober (nader bericht in de komende weken)
- Ad-conferentie: 5 november, zie www.deassociatedegree.nl
- International Conference World Federation of Colleges and Polytechnics, 14-16 oktober, San Sebastian – zie www.wfcp.org (en later ook via CHAIN5)

Kortom, voor elck toch wel wat wils...